

Soós Eszter Petronella FIGYELEM!

Politika és bűvészet: két különböző, egymástól távol álló szakma. Az egyik a racionális hatalmi kalkuláció, a „lehetséges” gyakran korlátos világa; a másik a „lehetetlen” lehetőségessé válásának terepe. A közkeletű poén szerint a bűvész és a politikus mégis közel áll egymáshoz, mert mindketten *rendkívüli tehetséggel tudnak eltüntetni.*

A poén az, ami: poén. Míg az eltüntetés a bűvész esetében munkaköri kötelesség, a politikusnál (legtöbbször) működési anomália. Az egyikért taps jár, a másikért – jobb helyeken – börtön. A bűvész eltüntető akciója a művészeti kritika, a politikusé a jog érdeklődésére tarthat számot.

becsapva érezzük magunkat

Mások azt mondják, a bűvész és a politikus közel áll egymáshoz, mert becsapják a közönségüket. Részben igazuk van – bár a „becsapás” túlzó megfogalmazás. Amikor a bűvész „csap be”, számítunk rá, sőt el is várjuk. Ha nem így tennék, nem néznénk meg a műsorát – ki akar olyan bűvészműsort nézni, ahol egyetlen sikeres átvágás sincs? De amikor a politikus „csap be”, és ez lelepleződik – nos, akkor becsapva érezzük magunkat. Egy politikustól nem erre számítunk. Noha a közönség jó vagy rossz szándékú „becsapása” gyakran része a politikai játéknak, mint a húzz egy kártyát!-játék az egyik esetben ez elfogadható, sőt kívánatos; a másokban morálisan megkérdőjelezhető.

mást várunk

A bűvész lophat (szakszó!), csalhat, hazudhat, bármit eltüntethet – mert ez a dolga. Vagyis az elvárt és sikeres becsapás nála sikerkritérium. A politikus viszont akkor igazán sikeres, ha végig hitelesnek, őszintének és nyíltan mutatja magát. Nála tehát az a sikerkritérium, ha esetleges hazugságai, becsapásai, terelései (utóbbiak sok szempontból elkerülhetetlenek) nem jutnak nyilvánosságra vagy nem tűnnek fel. A politikusnak más a színpad, más a jelentőség, más elvárásokhoz igazodik. A bűvész „csak” a pillanatnak dolgozik, „csak” szórakoztat, „csak” akkor küld üzenetet, ha művészként üzenetet akar küldeni. Nincs jelentősége, hogy miként éri el a hatást – csalásaival, becsapásaival nem a moralitás mezejében mozog. A politikus cselekvése viszont a fejlett demokráciákban nem mindig öncélú – bár néha szórakoztató. A politikus tevékenységének értékelésekor a moralitás kérdése – főleg a bizonytalan, vagyis stabil pártpreferenciával nem rendelkező választók fejében, akikre az alábbi gondolatmenet vonatkozik – mindig felmerül. A politikus tevékenységének a bűvészével ellentétben hatása van múltra, jelenre, jövőre – máshogy nézünk rá, másat várunk tőle, mint egy előadóművésztől, ezért hajlamosabbak vagyunk erkölcsi szempontból értékelni.

felépít egy történetet

A különbségek ellenére a poénygyárosok mégis rátapintanak néhány fontos hasonlóságra. Itt van mindjárt a tény, hogy a bűvész és a politikus is szerepet játszik, előadást mutat be. Márpedig a színház sohasem ugyanaz, mint a valóság. A színház azt ábrázolja, amit a szerző, a rendező és a színész meg akar mutatni. Az ügyes bűvész éppúgy a valóságtól eltérő, vagy annak csak egy részét megmutató drámát, narratívát és történetet épít fel, mint a politikus. Persze nem arról beszélek, amikor a vásárban varázslatos módon lekerül a melltartó a kiszemelt áldozatról, hanem a művészileg igényesebb előadásokról, amikor a művész felépít egy történetet, és a fizika törvényszerűségeit meghazudtoló csodálatos esemény kiszolgálja mondanivalóját.

A politikus, ha jól teszi a dolgát, egyenesen a drámai történetészövés nagymestere: a rossz emlékű, ám megfontolásra olykor nagyon is érdemes Carl Schmitt óta tudjuk, a „politikai” lényege, hogy kivel szemben határozom meg magamat, ki a barátom és ki az ellenségem, és ha valami, hát ez – vagyis a politika – igazán drámai. Történet nélkül sem a bűvészetnek, sem a politikának nincs értelme: az ellenség, az ellenfél megnevezése éppúgy csak egy történet keretében lehetséges, mint a fizika törvényszerűségeire épített várakozások megcáfolása. Dráma, katarzis, és persze a váratlan: mindkét szakmában fontos szerepet játszanak.

A másik közös pont, hogy a bűvésznak éppúgy ismernie kell az emberi természetet, mint a politikusnak, mert nem lehet kihasználni, amit nem ismerünk. Márpedig a bűvészet és a politika is kihasználja az emberi psziché működését, logikáját, félelmeit, reményeit. Ha hasonlóságot keresünk a két szakma között, nem a csalásban, nem a direkt hazugságban és becsapásban, és nem is az eltüntetésben találjuk meg, hanem a *figyelemelterelésben*.

aktív bevonás

Aki bűvészetre adja a fejét, már az első órán megtanulja, mennyire fontos *elterelni* a néző figyelmét. Az *elterelés* megtévesztő fogalom, mert nem mutatja meg igazán, miről szól ez az alapvető bűvészeti készség. Ha az előadó éppen valami „titkosat” csinál a bal kezével, akkor logikus, hogy a jobb kezére irányítja a figyelmet, például oda néz. Ilyenkor a közönség ösztönösen követi az előadó tekintetét. A gyakorlatban mindez gyakran a nézők foglalkoztatásával, aktív bevonásával történik: *Odaadom Önnek ezt a köteg petrezselymet, vigyázzon, vizes!*

Kérem, számolja meg, hány levél van benne, Önök pedig segítsenek és számoljanak vele! Figyelemelterelés helyett beszéljünk inkább terelésről, mert ami a jobb kézben történik, vagy amit a néző csinál, annak általában lényegi funkciója van (például a történethez tartozik, hány levél van a csomag petrezselyemben – lehet, hogy a végén varázslatosan több vagy kevesebb lesz). Az igazán jó bűvészek soha semmit nem csinálnak céltalanul vagy funkciótlanul, még a terelést sem.

A figyelem irányítása nemcsak alapszintű technika, hanem egyfajta közmegegyezés tárgya: a közönség számítt rá, elvárja, és belemegy a játékba. Minél tudatosabban nyugtázza valaki, hogy szórakozásának szükséges és egyben elengedhetetlen feltétele a figyelem terelésének engedése, annál inkább képes átadni magát az élménynek és értékelni az előadást.

tétje van

Részben így működnek a politikai viták is – csak nincs mögötte közmegegyezés. A nézők a politikában ösztönösen érzik: tétje van, hogy átlátják-e az előadás minden apró elemét. Csakhogy az apró elemek – nevezzük ezeket tényeknek – sokszor nem egyértelműek. Ez adja a politikusok mozgásterét, hogy azokra a tényekre *tereljék* a figyelmet, amelyeket fontosabbnak, értékesebbnek, érdekesebbnek tartanak, amelyek jobban megfelelnek az *értékeiknek, az érdekeiknek, a meggyőződésüknek* (tehát a terelés a politikában sem mindig rossz szándékú – néha igen, néha nem).

Álljon itt egy konkrét példa: a 2012-es amerikai elnökválasztási kampány végén a jelöltek a munkanélküliségi adatokról, konkrétan a munkanélküliségi ráta növekedéséről vitáztak. A republikánusok és Mitt Romney mellett érveltek, hogy a munkanélküliség növekedése rossz. A demokraták és Barack Obama viszont azt állították, a munkanélküliség növekedése éppen a bizalom növekedését jelenti, hiszen olyanok regisztráltak ismét munkanélkülinek, akik korábban már feladták, és nem is kerestek munkát. Vagyis, érveltek a demokraták, a munkanélküliség és a munkaerőpiacon aktív népesség arányának együttes növekedése pozitívumként értékelhető. Egyik párt, egyik jelölt sem hazudott, csupán igyekeztek a választópolgárok figyelmét a tények számukra kedvezőbb vagy értékesebb részére irányítani.

mást tart fontosnak

Végtelen számú hasonló hazai vitát láthattunk már. Például az útdíjrendszer 2015. januári bevezetésekor a kormányoldal mellett érvelt, hogy a megyei matricák rendszere sok ember kiadásait csökkenti (ami önmagában igaz), míg az ellenzék azt állította, azzal, hogy egyes utakat bevontak a fizetős rendszerbe, az agglomerációkban élőknek, ott vásárlóknak stb. növelik a kiadásait (ami szintén igaz). A foglalkoztatás körüli viták is ilyen bonyolult logika szerint működnek (nő a foglalkoztatás, vs. nő, de csak a közmunka miatt, a közmunka pedig nem piaci munka, és főleg nem jár érte elég fizetség). Vagy gondoljunk a családtámogatások körüli vitákra (az adórendszer végre figyelembe veszi, hogy ki hány gyereket tart el, vs. az alacsonyabb jövedelműek kevesebb adókedvezményt kapnak, mint a magas jövedelműek). Az efféle politikai viták nemcsak azért lehetségesek, mert minden politikai erőnek más az érdeke és más tart fontosnak és értékesnek, hanem mert a társadalomban a „tények” gyakran nagyon bonyolultak, és nem is értékelhetőek egységesen (ami egy konzervatívnak érték, az egy baloldalinak talán megszüntetendő; ami pedig egy liberálisnak kívánatos, egy konzervatívnak talán felháborító – nehéz itt „tudományosan” igazságot tenni).

Részben így működik a kormányzás is: nem megkerülhető az értékválasztások kérdése. A kormányzás többek között azt jelenti, hogy döntéseket kell hozni: a véges erőforrásokból ki, mikor, mennyit kapjon, és amit kap, azt milyen értékek és szempontok szerint kapja. Az elosztó jellegű kormányzati döntéssel nem járhat mindenki egyformán jól: az erőforrások elosztása zéróösszegű játék. A kormányok – jobb esetben – tudatosan döntenek el, kik lesznek az egyes döntések nyertesei és vesztesei, és bár azt mondják, az egész érdekét képviselik, legtöbbször csak egy résznek segítenek (*pars pro toto*-elv), és azt remélik, az intézkedés hosszú távon kedvező lesz az egésznek, egyes kijelölt csoportoknak, esetleg a pillanatnyi kedvezményezettek a szavazatukkal honorálják a

szívességet. Az efféle döntések mögött gyakran olyan egymással kibékíthetetlen értékválasztások is állnak, amelyeket *nehéz végső igazságként kibontani – nem született még meg a politikus, aki képes erre*. Ember legyen a talpán például, aki megmondja, milyen az igazán erkölcsös adórendszer: a gazdaságilag liberálisoknak a progresszív adórendszer éppúgy lopás és erkölcsi fertő, ahogy a baloldaliak számára elfogadhatatlan erkölcsi, szociális és értékalapon az egykulcsos adó vagy az esedékes ÁFA-emelés.

a döntés vesztesei

Ez tehát a játéktér – a politika természeténél fogva ambivalens. Ahhoz, hogy a szükségszerű érték- és érdekalapú kormányzati döntések a célzott választók számára elfogadhatóak legyenek, a nem célzott választók számára pedig ne legyenek túlságosan elfogadhatatlanok, a választói figyelmet *tudatosan irányítani*, a döntéseket magyarázni, igazolni kell, és olyan keretben, értékrendben bemutatni, hogy azoknak is elfogadhatóak legyenek, akik közvetlenül a döntés vesztesei. *A modern, demokratikus, többpárti politika tehát nem tud a figyelem terelése nélkül működni*. A modern politikai színház egyben verseny is, s a verseny arról szól, kinek az értelmezési kerete tölti meg a színpadot.

A politikában nincs közmegegyezés a stabil preferenciával nem rendelkező polgárok és a politikusok között. Ügyes politikust figyelve a közönség nem érezheti, hogy terelni próbálják a figyelmét. Talán az lehet a sokat emlegetett *politikai hitelesség* összeomlásának első jele, amikor a politikai erő által megcélzott választópolgárok ráéreznek a terelésre, és máshová is néznek, felismerik, hogy ez a döntés jó nekik, de amaz nem. A bukás kezdetét jelzi, amikor a nem megcélzott választópolgárok megértik a terelés őket érintő lényegét, amikor a keretezés, a prioritások szimbolikus kijelölése hirtelen nem működik – a közönség önállósodik, nem úgy táncol, ahogy az előadó fütyül, vagy egyenesen másik előadóra, a versenytársra figyel. A pocsék bűvészelőadás jellegzetessége, hogy a bűvész figyel, a jobb kezére mutat, a néző meg rögtön tudja, hogy most elsősorban a bal kezét kell néznie...

magyarázkodnia kell

A bűvésznek nem kell magyaráznia, miért alkalmazza a figyelem terelésének klasszikus módszereit. A politikusnak viszont magyarázkodnia kell, ha valakinek, esetleg sokaknak feltűnik, hogy *bizonyos értékeket prioritásként kezel, másokat elhanyagol*, netalán „*nem bontja ki az igazság minden részletét*”, vagy *a történet felépítésekor válogat a tények között*. A modern politikában persze lehetetlen a részletes kibontás, a nem-válogatás, minden érték egyidejű megvalósítása, hiszen ezek az értékek gyakran egymásnak is ellentmondanak.

Az elosztásban azonban, noha a források végesek, és nem lehet mindenkinek a kedvében járni, mindenki számára előnyösen kormányozni, minden értéket figyelembe venni, a választópolgárok ezt a legritkább esetben akarják nyíltan hallani. Pedig nagyon ritkák a *mindenkinek egyformán kedvező, értékmentes, szakszerű és kizárólagosan helyes politikai döntések* – a probléma felismeréséről és megfogalmazásáról, az egyéni és a közösségi érdek viszonyáról, a feszültségekről szólnak a *közjó* körül forgó, évszázadok óta tartó politikafilozófiai és gyakorlati viták.

A polgárok akkor tudn(án)ak igazán racionális döntéseket hozni, ha az igazság minden részletével (minden ténnyel) és minden interpretációjával rendelkez(n)ek, és ha megértenék, hogy az egyes döntések és alternatívák mögött milyen számítások, érdekek és értékek húzódnak meg, illetve ha rendszerszerűen tudnák, mik a személyes érdekeik és értékeik.

végtelenül fárasztó

Az elérhető információk azonban sokszor korlátosak még a demokráciában is, és az egyes választópolgár számára az efféle végiggondolás szinte korlátlan és végtelenül fárasztó. A politikatudomány már rámutatott, hogy nem is igazán éri meg ezt a munkát elvégezni, hiszen a végtelen teherrel szemben csupán egy szavazatnyi súly áll. Talán az ókori, rabszolgatartó Athénban volt utoljára kapacitása arra a polgárnak, hogy minden rendelkezésre

álló tény, minden véleményt feldolgozzon.

A mediatizált tömegdemokráciákban már csak ezért sem kezdenek a politikusok egyrészt-másrészt érvelésekbe, ezért sem hagyják magára a választót, hanem mankókat adnak neki, segítik eligazodni a színpadon. Erről szól a modern politikai kommunikáció: a politikusok érveket szolgáltatnak a döntésekhez – megmutatják a tényeket, amelyek beleillenek az általuk felállított keretbe, az általuk vallott értékrendbe. A demokratikus ellenfelek persze ugyanezt teszik: arról szól a verseny, kinek az előadása, figyelemirányítása hitelesebb és vonzóbb. Melyikhez csatlakoznak többen? A modern politikának éppúgy szükséges eleme a reflektorfény irányítása, mint a bűvészetnek. Úgy is mondhatnánk, hazudozás nélkül lehet sikeresen politizálni, de a figyelem terelése nélkül aligha.

A bűvésszel ellentétben a politikus nem vállalhatja, hogy ez a technika a szakmája része. Persze ebben is van ráció: ha a bűvész terel, a nézők közül senki nem veszít semmit, sőt nyer. Ha a politikus terel – az esetek többségében értékrendje és meggyőződése mentén, a hasonló értékeket és érdekeket követőkhöz beszélve –, valószínű, hogy valaki a közönség soraiban rosszul jár, különösen, ha elosztási jellegű kérdéstről van szó. És itt lépnek be az ellenfelek a maguk kis reflektorfényeivel, a maguk értékeivel, a maguk érdekeivel, és beindul a színházi verseny látványos része.

bizonytalan fogalmakkal operálnak

Igen, kérem, ilyenek ezek: terelnek. A bűvészek és a politikusok is. Az eltérés a közönség készülékében van. Míg a közönség bűvésszel szembeni elvárásai reálisak és adekvátak, a politikussal szembeni elvárásai gyakran irreálisak. Olyan bizonytalan fogalmakkal operálnak, mint a „nemzeti érdek”, a „közjó”, „az emberek”, amelyek sokszor elfedik a demokratikus kormányzati és politikai döntések részlegességét, érték- és érdekvezéreltségét (külön politikaelméleti és politikai vitatéma, hogy mely értékek és célok emelhetők ki a színpadról, a politikai versenyből, a részlegességéből – vagyis mely témákban képzelhető el az áhított *közmegegyezés*). A demokratikus politikusok ki is használják ezt az ellentmondásos helyzetet.

A nézőnek, a közönségnek a bűvészet esetében nem érdeke a terelés ellen dolgozni, mert azzal a saját szórakozását rontja el. A politika esetében viszont nagyon is érdeke, mert csak a figyelemterelés leleplezésével tud megfontolt, racionális, a saját értékeinek és érdekeinek megfelelő döntéseket hozni, vagyis megtalálni a politikai erőket, amelyek értékhierarchiája hasonlít az övéhez – ha ez egyáltalán a nagy, sokszínű néppártok és a mediatizált demokrácia korában még elképzelhető. Érdemes odafigyelni a politikai verseny minden szereplőjére – a színpadképet a sok terelés összeillesztése által jobban átláthatjuk.

milyen a jó demokrácia?

Gyakorlati kérdés, hogy – a politikai elemzők, az értelmiségi elit, a médiamunkások világán túl – valóban lehetséges-e egy *nem terelés-terhelt demokratikus politika*? Megtaníthatók-e, alkalmazhatók-e a tudatos részvétel és a politikai kompetencia trükkjei minden embernek, vagy a tények összegyűjtése, elemzése, a hierarchizálás tényleg aránytalanul nagy költséggel, idővesztéssel járna az egyes polgár számára? Milyen berendezkedésű társadalomban reális ez az elvárás? Milyen források kellene hozzá? És ha már itt tartunk: milyen a „jó demokrácia”? Feltétlenül racionális? Mi értelem és érzelem „helyes” aránya a demokráciában? A mediatizált tömegdemokrácia világában lehetséges-e a „racionalitás”? És vajon maguk a politikusok érdekeltek-e a demokratikus politika formálásában? Nos, ezzel máris az utópia értéktelített, szubjektív világába léptünk. Elfogytak a válaszok, megszorodtak a kérdések.

A pszichológia tudománya szerint pár másodperc alatt döntjük el, hogy kedvelünk-e valakit. Még kis se jött a bűvész a színpadra, még elő sem húzta az első galambot, még meg sem szólalt a politikus, már meghoztunk bizonyos döntéseket. Például eldöntöttük, megbízunk-e benne. Aki próbált már ismeretlennel randizni, tudja, miről van szó. Így érdemes átgondolni mindazt, amit a racionális magatartásról és racionális demokráciáról hiszünk.